

TÜRKİYE'DE BİR MACHIAVELLİ : KOÇI BEY

Yrd. Doç. Dr. GÜLBENDE KURAY

Koçi Bey 17. yüzyılda yaşamış ve padişaha sunduğu risaleleriyle tarihe geçmiş değerli bir Türk yazardır. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte onun I. Sultan Ahmed döneminden IV. Murat dönemine dek Erderûn'da çeşitli hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Özellikle IV. Murat zamanında padişahın güvenini kazanarak, onun sır dostu olmuş ve ona risaleler sunmuştur (1631). Sultan Murat'ın ölümünden sonra başa geçen Sultan İbrahim'e yine sır dostu olarak risaleleriyle yol göstermiştir (1640).

Risaleleri inceleyince Koçi Bey'in iyi bir eğitim gördüğünü anlıyoruz. Tarihin en sert ve acımasız hükümdarlarından biri olarak tanınan IV. Murat'a bile, sarayın ve devletin düzeninin günden güne bozulduğunu, bu koşullar altında padişahın dikkatli davranmaması halinde, ülkenin felakete sürükleneceğini hiç çekinmeden söyleyebilmiş ender kişilerden biridir. Hatta İmparatorluğun çökmeye başlamasını Kanunî Sultan Süleyman çağına kadar gerilere götürerek, o çağı eleştirecek, Osmanlı Devletindeki çatlakların ilk olarak Kanunî çağında görünmeye başladığını ileri sürecek kadar büyük bir cesaret göstermiştir. Gerçekten de Kanunî'den sonra devlet otoritesi iyice sarsılmış ve genellikle etki altında kalan, zayıf kişilikli padişahlar başa geçmiştir. Bunların bir bölümü çıkarları uğruna otoritelerini kötüye kullanmış ve ülkeyi uçuruma sürüklemişlerdir. II. Selim, III. Murat, III. Mehmet bunlar arasında sayılabilir. İşte Koçi Bey, bu hükümdarlar çağından başlayarak, özellikle askerî teşkilâtın günden güne bozulduğunu ve Yeniçeri ocağının içten çürümeye başladığını, sır dostu olduğu iki padişaha da çekinmeden anlatmıştır. Gerçekten de Yeniçeri ordusu artık disiplinini büyük ölçüde yitirmiş, devlet kurumlarında ise yolsuzluk ve rüşvet alabildiğine çoğalmıştı. Kısacası Koçi Bey'in yaşadığı 17. yüzyılda, sarayın ve devletin durumu hiç te iç açıcı değildi ve önlem alınmazsa daha da kötüye gidebilirdi. Koçi Bey bu gerçekleri görerek bir şeyler yapması gerektiğini anlamış ve bunları açık bir biçimde padişahın gözleri önüne sererek düzeltme yollarını göstermiştir.*

* Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985, s. 10-19.

Koçi Bey'in bu özellikleri, tarihte cesaretiyle ün yapmış bir başka önemli kişiyi hatırlatıyor bize: Niccolò Machiavelli. Bu ünlü İtalyan yazar 1469'da Floransa'da doğdu. Yaşadığı dönem karışık tarihî olaylarla doludur. Bu çağda İtalya yarımadası irili ufaklı birçok prensliklere, cumhuriyetlere ayrılmıştı. Bunlar arasında süregelen savaşlarda küçük devletlerden bazıları yok oluyor, bazıları da el değiştiriyordu. Artık büyük devlet niteliğine bürünmeye başlamış olan İspanya ve Fransa da bu iç savaşlara sık sık karışıyorlardı. Bu çeşitli yönetimler arasında, 16. yüzyılda beş büyük bölgesel devlet göze çarpıyordu: Milano Dükalığı, Roma'da Papalık devleti, Venedik Cumhuriyeti, Napoli Krallığı ve Medici hanedanının yönetimindeki Floransa devleti. 1494 yılında Fransa Kralı VIII. Charles'in İtalya'ya girişiyle Medici hanedanı Floransa'dan kovuldu ve kentte Girolamo Savonarola'nın başkanlığında bir Cumhuriyet kuruldu. 1498'de Machiavelli politika yaşamına atılarak Cumhuriyette çeşitli görevler aldı ve 1512'de Cumhuriyetin yıkılışına dek bu görevlerini sürdürdü. 1512'de Fransızlar yenilip İtalya'dan çekilmek zorunda kalınca, Fransız dostu olan Floransa Cumhuriyeti de yenik düştü ve 1513'de Medici'ler kentte yönetimi yeniden ele geçirdiler. Machiavelli, Cumhuriyet döneminde etkin olarak görev yapmış olduğundan işinden uzaklaştırıldı ve tutuklanarak ceza gördükten sonra Floransa yakınlarında, San Casciano'da bir villaya çekildi. İşte İtalyan edebiyatının en ünlü yapıtlarından biri olan *Il Principe* (Prens), 1513-1514 yılları arasında bu inziva döneminde kaleme alınmıştır. Bu yapıtı Lorenzo dei Medici'¹ ye ithaf etmiş ve ona Prenslüğünü nasıl sağlıklı olarak yaşatacağını, hangi yollara başvurarak sürdürebileceğini anlatmıştır. Cumhuriyet yanlısı olmasına karşın Machiavelli, devlet için tek bir başkanın eylemlerinin gerekliliğine inanır. Yazara göre Prenslük yönetimi devletin ilk gerekli evresidir, daha sonra devlet dengesi, yasaların tarafsız güçlerince sağlanır ve tek bir kişinin isteğine bağlı kalmaktan kurtulur. Halk ulusal varlığını korur, fakat yenilik yaratmaktan acizdir. Yeni kurumlar oluşturabilmek için bir hükümdar gereklidir. Çünkü tüm büyük yaratıcılıklar bir dehânın eseridir. Dehâ ise kolektif değil bireyseldir. Yapıt, doğal olarak İtalyanın o zamanki siyasi durumu göz önünde tutularak yazılmıştır.

Machiavelli'nin bu yapıtı birçok dillere çevrilmiş ve dünya edebiyatında da tanınarak geniş yankılar uyandırmıştır. Koçi Bey'in, risalelerini yazmadan önce bu kitabı okuyup okumadığı bilinmiyor fakat, bilinen şudur

¹ Lorenzo dei Medici (Lorenzo il Magnifico) (1492-1519). 1513'ten itibaren Floransa'da hükümdarlık yapmıştır.

ki iki yazarın düşünceleri ve öğütleri arasında şaşırtıcı bir benzerlik vardır. Yapıtların yazılış amacı da aynı olduğundan, içerikleri ve yazarların öğütlerini sunuş tarzları da birbirine benzer.

En büyük ortak nokta her iki yazarın da önemle askerî teşkilat üzerinde durmaları ve paralı askerlerden oluşan ordunun sadık olamayacağını hükümdarlarına açıklamalarıdır. Koçi Bey yabancı kökenli kişilerin orduya girişiyle ordunun disiplininin bozulduğunu ve bu tür paralı askerlere güvenmemesini söyleyerek padişahı şöyle uyarır :

“...birçok lâyük olanları oturak edip, yerine lâyük olmayanları getirip (...) ocağı² harap ve yebab ettiler. Her zümreye, adı geçen tarihten beri milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tatar, Kürt, Ecnebi, Laz, Yörük, katırcı, devece, hammal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimseler katılıp usul ve kaideler bozuldu. Kanun ve kaide kalktı. (...) Eğer bu çeşit dirinti asker ile din ve devlete lâyük bir iş görmek mümkün olsaydı, geçmişteki padişahlar... memuriyetleri, zeamet ve tımarı lâyük olana ihsan etmezlerdi. (...) Bu çeşit asker asker değildir. (...). Velhasıl eski zamanda İslam askeri az, öz, temiz ve disiplinli iken her ne tarafa yönelse, Allah'ın emriyle fetih ve zafer görünüp, İslamın şevketi ilerlemekte idi. Şimdi başka asker kalmayıp, kulluk ulufeli³ kula kalıp, aleme fesat tohumu ekildi.... İstedikleri zaman sefere giderler. İtaat yok. Padişahın korku yok. İslam askeri böyle mi olur? Bunlarla yakından meşgul olmak zamanımızda farz-ı ayndır.”⁴ “Asker çokluğu fayda vermez. Az ve öz, itaatli gerek.”⁵

Machiavelli de ulusal bir orduya sahip olmak için çok uğraşmış ve hükümdarına, Floransa'nın güvenliğini aylıklı ve toplama askerlere emanet etmenin ne büyük bir felaket olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Floransa'ya her şeyden önce, yurt sevgisiyle dolu, güçlü bir ordu gereklidir:

“Para ile tutulmuş silahlı kuvvetler... yararsız ve tehlikelidirler. Biri devletini parayla tutulmuş kuvvetlere dayarsa hiçbir zaman güven içinde olamaz, çünkü bu kuvvetlerde birlik yoktur, bunlar... sadakatsizdirler, dostlar arasında kahraman, düşman karşısında korkaktırlar. (...) Bunun da nedeni aldıkları ücretten başka onları savaş alanında tutacak bir heves ve

² Yeniçeri ocağı.

³ Ücretli.

⁴ Zuhuri Danışman, a.g.y. 66-67.

⁵ a.g.y. s. 74.

neden olmayışdır ki, bu ücret de senin uğruna ölmek istemeleri için yeterli değildir.”⁶

Yine Siracusa hükümdarı II. Gerone'den örnek vererek, onun ücretli olmayan sadık askerleri sayesinde hükümdarlığını koruyabildiğini söyler:

“Bu kişi eski orduyu ortadan kaldırdı, yenisini düzenledi.... ve kendisine ait askerleri olduğu için böyle bir temel üzerine her türlü binayı kurabildi.”⁷

“Akıllı bir hükümdar her zaman bu gibi kuvvetlerden kaçınmış ve kendi kuvvetlerine başvurmuştur.”⁸

“Sonuç olarak derim ki, kendi öz ordusu bulunmadıkça hiçbir hükümdarlık güvenlikte değildir.”⁹

Machiavelli çeşitli devletlerdeki ordu teşkilatını incelerken Türk ordusundan da söz etmeyi unutmamış ve Türk hükümdarlarının ordularına büyük önem vermeleri gerektiğine değinmiştir :

“Devletin kudretinin ve güvenliğinin bağlı bulunduğu oniki bin piyade ve onbeş bin atlıyı sürekli yanında bulduran Türk hükümdarının bunları kendine dost olarak koruması gereklidir.”¹⁰

Machiavelli, tarih boyunca genellikle olumsuz eleştiriler almış ve belki de çoğu zaman yanlış anlaşılmış bir yazardır. Oysa o, zorbalığı ve zulümü savunur gibi görüldüğünde bile yalnızca ülkesinin çıkarlarını düşünmüştür. Gerektiğinde sert ve şiddetli bir yönetim istiyorsa bu, ülkesinde barışı, düzeni, disiplini sağlamak içindir :

“İnsanlar ya okşanmalı ya da yok edilmelidir. (...) bir insana yapılan kötülük öyle olmalıdır ki intikamından korkmaya yer kalmasın.”¹¹ diyebilmiş ama bunu derken devletin birliğine zarar verecek kişileri kastetmiştir. Çünkü ‘tüm insanlar iyi olsaydı kuvvete ve hileye gerek kalmazdı’ diye düşünür. Bu düşüncenin benzerini Koçi Bey’de de görüyoruz :

“Velhasıl insanoğlu kahr ile zaptolunur. Yumuşaklıkla olmaz.”¹²

⁶ Niccolò Machiavelli, *Il principe*, Einaudi, Torino, 1961, s. 58-59.

⁷ a.g.y. s. 30.

⁸ a.g.y. s. 68.

⁹ a.g.y. s. 70.

¹⁰ a.g.y. s. 100.

¹¹ *Il Principe*, a.g.y. s. 11.

¹² *Koçi Bey Risalesi*, a.g.y. s. 73.

Şu da gözardı edilmemelidir ki, yazarlar, hükümdarın yerine göre sert olması gerektiğini savunurken, asla yolsuzluk yapmaması, doğruluktan ayrılmaması ve geniş yetkisini kötüye kullanmaması gerektiğini özellikle vurgularlar. Machiavelli hükümdardan korkulması gereğinin üzerinde dururken, onun bundan yararlanarak halkının malına ve namusuna göz dikmesini de söyler:

“...korkulmuş olmak ve nefret edilmemek yanyana olabilir; bunu da yurttaşlarının ve halkının mallarına ve kadınlarına göz dikmemekle her zaman sağlayabilir.... her şeyden önce başkasının malından elini çekmelidir.”¹³

Ayrıca hükümdar ülkedeki disiplini sağlarken, bunu aşırıya kaçırıp halka zulüm yapmamalıdır :

“Kendi yurttaşlarını öldürmeye, dostlarına ihanet etmeye, imansız, acımasız ve dinsiz olmaya erdem adı verilemez; bu durumlar egemenlik kazandırabilir ama şeref kazandırmaz.”¹⁴

“Birçokları değil kuşkulu savaş zamanlarında, barış zamanında bile, zulüm ile devleti ellerinde tutamamışlardır. (...) Kötü amaç için kullanılan zulüme başvuranların başta kalabilmeleri olanaksızdır.”¹⁵

Aynı doğruluk kavramı Koçi Bey Risalelerinde de sık sık göze çarpar. O da padişahı sürekli doğru yola teşvik etmiş, halkı ezmeden, zulüm yapmadan yönetmeyi öğütlemiştir :

“Yalnız padişah yakını olmakla nice yüzyıl fetholunmuş memleketten birçok köy ve tarlaları birer yolunu bulup kendine ve evlâtlarına mülk ettirse,... bazılarını dahi vakıf adıyla evlâtlarına gelir sağlayan mal ve yapı yaparsa, o çeşit vakıf nasıl sahih olur? Ve onu bismillâh diye yemek nasıl caiz olur?”¹⁶

“İslâm ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olsa ceza gününde padişahlardan sorulur. (...) Küfür ile dünya durur zulüm ile durmaz. Adalet ömrün uzunluğuna sebeptir.”¹⁷

¹³ *Il Principe*, a.g.y. s. 87.

¹⁴ a.g.y. s. 42.

¹⁵ *İbidem*, s. 45.

¹⁶ *Koçi Bey Risalesi*, a.g.y. s. 79.

¹⁷ *İbidem*, s. 69.

Her iki yazar da hükümdarın disiplinli olmasının yanı sıra halkın sevgisini kazanması gerektiğini de savunurlar, çünkü Koçi Bey'in dediği gibi devletin ayakta durabilmesi halka bağlıdır :

“Osmanlı saltanatının şevket ve kudreti asker ile, askerin ayakta durması hazine ile. Hazinesinin geliri reaya¹⁸ ile. Reayanın ayakta durması adalet ile. Şimdi alem harap, reaya perişan, hazine noksan üzere. (...) Din ve devlet düşmanlarının bunca memleketler alması ve reaye fukarasının zulüm ve sistem ile ayaklar altında kalması asla lâıyk değildir.”¹⁹

Bu konuda Machiavelli de aynı görüştedir :

“Halkın yardımı ile hükümdar olan bir kişi halkı kendine dost olarak muhafaza etmelidir; bunu yapmak kolaydır, çünkü halkın zulüm görmekten başka bir dileği yoktur. (...) Bir hükümdar için halkın sevgisini kazanmak şarttır: Aksi halde kötü günlerinde çaresiz kalır.”²⁰

Halkı kazanabilmek için ise ilk koşul iyi davranmak ve halka iyi örnek olmaktır :

“Alemin düzeni padişahların mübarek kalplarına bağlıdır. Padişahlar alemin kalbidir... Hükümdarlar iyiliğe yönelirse alem baştan başa düzen bulur. Kötülüğe yönelirse hal kederli olup ağaçlar meyva vermez ve yerlerde ot bitmez.”²¹

“Büyük girişimlerde bulunmak ve az görülen iyilik örnekleri vermek kadar bir hükümdarı itibarlı kılan hiçbir şey yoktur.”²²

Yazarlara göre devlete zarar veren bir başka tutku da lüks ve eğlence düşkünlüğüdür. Bu tutku hükümdarları asıl amaçlarından ayırır. Koçi Bey Kanunî Sultan Süleyman çağında çıkan isyanları sefahat düşkünlüğüne bağlamış ve IV. Murat'ı aynı hataya düşmemesi için uyarma cesaretini göstermiştir :

“Sultan Süleyman Han, askerin kuvvetini, hazinenin zenginliğini görüp süs ve şöhreti artırdı. Vezirler dahi ona uyup... bütün halk süs ve şöhrete düştü. Zamanla o dereceye vardı ki, makam sahibinin geliri ve as-

¹⁸ Hükümete itaat eden ve vergi veren halk anlamındadır.

¹⁹ *Koçi Bey Risalesi*, a.g.y. s. 72.

²⁰ *Il Principe*, a.g.y. s. 48.

²¹ *Koçi Bey Risalesi*, a.g.y. s. 83.

²² *Il Principe*, a.g.y. s. 108.

ker taifesinin ücreti, yalnız ekmek akçesine yetişmeyip, mecburen zulüm ve tecavüze başladılar... Bu devlet-i aliyyedeki şöret ve süs gibi zararı buluşıcı bir bid'at yoktur.”²³

“Hükümdarlar savaştan çok süs ve eğlenceyi düşündükleri zaman devletlerini yitirmişlerdir.”²⁴

Yazarların üzerinde durdukları bir başka önemli nokta ise yetenekli kişileri görevlerinde teşvik etmektir. Koçi Bey bu konuda özellikle bilginler üzerinde durmuştur :

“Bilginin devamı bilginlerledir. O yüzden yüce ataları zamanında bilgiye ve bilginlere olan hürmet ve ikram hiçbir devlette olmamıştır. Bilginlerin hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarından- dır. (...) Fetva makamı, aziz, şerefli ve ilmiye mensuplarını seçmelidir... Her bilgin o makama lâyık olmaz. (...) İyilerin kadri bilinmek gerektir.”²⁵

Machiavelli ise tüm sanat dallarındaki yetenekli kişilerin değerlendirilmeleri konusuna değinmiştir :

“Bir hükümdar, herhangi bir sanata yeteneği olan kişilere olanaklar sağlayarak değerbilir olduğunu göstermelidir... İnsanlara özgü tüm uğraşılarda, sanatlarını huzur içinde yapabilmeleri için onlara cesaret vermeli ve güvenliklerini sağlamalıdır... Hatta bu gibi işleri yapmak isteyecek kişileri, ülkesini ve devletini herhangi bir biçimde zenginleştirmeyi düşünenleri ödüllendirmelidir.”²⁶

Şunu da belirtmeliyiz ki Machiavelli öğütlerinde Koçi Bey'den çok daha sert ve acımasızdır. Bunda en önemli etken yaşadıkları toplum ve kültür farklarıdır. Bu sert tutumu nedeniyle Machiavelli büyük eleştiriler almış ve görüşleri 'Makyavelizm' denilen ve çoğu kez olumsuz anlamda kullanılan bir deyimle anılmıştır. Oysa, yukarıda yaptığımız incelemeden de anlaşıldığı gibi bu deyim hiç de yerinde kullanılmamaktadır. Çünkü, sanıldığı gibi Machiavelli prenslere ve tüm insanlara hilenin ve yalanın zafarını vaatmemiştir. Binlerce insanı idare eden hükümdarın görevi her şeyden önce devletin birliğini, uyumunu, barışını sağlamaktır. Bu yolda bazı şiddetli ya da hileli önlemlere başvuruyorsa bu, arada birkaç kişinin

²³ *Koçi Bey Risalesi*, a.g.y. s. 90

²⁴ *Il Principe*, a.g.y. s. 71.

²⁵ *Koçi Bey Risalesi*, a.g.y. s. 50-51.

²⁶ *Il Principe*, a.g.y. s. 113.

canı yansa da, çoğunluğun kurtuluşunu sağlamak içindir. Yazar *Il Principe* adlı yapıtını ünlü ozan Petrarca'nın şu sözünün en kısa zamanda gerçekleşmesini dileyerek bitirir : "Erdem zulüme karşı silaha sarılacaktır."²⁷ Bu cümle Machiavelli'nin yıllardır duyduğu özlemin, gerçek duygularının en güzel anlatımıdır. O, hileye başvurmadan önce yasa yolundan, dürüstlük yolundan ayrılmamayı, bunun yetmediği ve çok gerekli görülen yerlerde şiddete başvurmayı öğütlemiştir.

İki ülke arasındaki kültür farkına karşın iki yazarın fikirleri arasındaki paralellik, cümleler arasındaki benzerlik şaşırtıcıdır. Koçi Bey ve Machiavelli gerçekçi düşünceleriyle bugün bile süregelen sorunlara parmak basmış olmalarından dolayı güncelliklerini hala yitirmemiş iki ünlü fikir adamıdır ve görüşleri henüz taptazedir.

²⁷ Francesco Petrarca, Canzone, 'Italia mia', 93-94.